

«ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՄԵԾ ԵՒ ՍՔԱՆՁԵԼԻ...» (*)

Քրիստոսի ծննդեան առիթով հրեշտակներու արտասանած պատգամը չէ որ խորհրդածութեան նիւթ պիտի դարձնեմ այս վերնագրի տակ. այլ՝ հոգեւոր այն վերածընդեան՝ որուն հանդիսատես եղայ էջմիածնայ Մայր Տաճարին մէջ:

1955ի Հոկտեմբերի 8ն էր, երբ ես, այդ մեծ և սքանչելի խորհուրդին հաղորդակից կ'ըլլայի, միանգամ ընդմիջաթափելով վրայէս, ուսանողի օրերէս Ֆեացած այն տպաւորութիւնը՝ որ կասկածի պատմունճանով ծածկած էր զիս մինչև այդ օրը:

Հոկտեմբեր 8... Արժանթինահայերուս համար երեք տարիներէ ի վեր Մշակոյթի Օր նշանակուած թուականն էր ան, ըլլալով յիշատակութեան օրը այն սուրբերուն՝ որոնք իրենց գիշերը ցերեկին խառնած, ժողովուրդին շնորհեցին Գիրն ու Գրականութիւնը:

Թարգմանչաց Օրն էր Հոկտեմբեր 8ը: Օր մը, որ մեզմէ շատերու մտքին մէջ յիշատակներու անթիւ շարան մը կ'արթնցընէ, կապելով զմեզ պատմական այն հաւաքոյթներուն՝ որոնց նպատակը շատ յիստակ կերպով դրոշմուած է ամէն հայու սրտին մէջ:

Մտածելով հանգերձ թէ, առանց մեր ներկայութեան, նշանակուած այդ պատմական օրը ի՞նչպէս կը տօնուի հեռաւոր Ամերիկայի մէջ, կը մտածէի նաև թէ եկած է ժամը ինծի համար, որ պիտի ձերբազատէ զիս հինէն ի վեր մտահոգող իմ մէկ տարակոյսէս: ... Ու այդ, Միւսոնորհնէքի արարողութիւնն էր:

Միւսոնորհնէք... Ուրիշ խօսքով՝ Խորհուրդ Մեծ եւ Սքանչելի:

Իրապէս մեծ և սքանչելի խորհուրդի մը առջևն է որ զգացի ինքզինքս, երբ Շաբաթ առաւօտով, հոգեւորականաց զգեստաւորեալ խումբը, նախագահութեամբ Ա-

մենայն Հայոց Հայրապետին, կը յառաջանար վեհարանէն գէպի Մայր Տաճար, ճեղքելով խառնեքամ բազմութեան զանգուածը, սկսելու համար Սրբազան այն Պատարագը՝ որու ընթացքին պիտի օրհնուէր Սրբալոյս Միւսոնը: Այսինքն, հայուն ամենահաւիրական այն նիւթը՝ որ նիւթ ըլլալէ աւելի, անտեսանելի զօրութիւն մըն է, մեզ իրար շաղկապող իր հանգամանքովը:

Աւելորդ է կը կարծեմ անգամ մը ևս շեշտել թէ Տաճարը, իր բակով և արտապարիսպեան շրջափակով լիքն էր հաւատացեալներու բազմութեամբ:

Հոկտեմբեր 8ին Սուրբ Միւսոնն էր որ պիտի օրհնուէր: Այսինքն, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սրբազան արարողութիւններէն ամենահաւիրականներէն մին էր որ տեղի պիտի ունենար...

Պապենական հին սովորութիւններով խանդավառ հայուն համար նիւթէն աւելի հոգին կարևոր ըլլալուն, հայրենարեակ ժողովուրդը — ըստ վկայութեան Լուսարարապետ Գեորգի Սրբազանի — օր մը առաջ արդէն ուխտաւորներու անթիւ խումբերով եկած ու հաստատուած էր Տաճարը շրջապատող պարիսպին չորս բուրդուրքը:

Պարիսպ...:

Կարելի՞ է միթէ պարիսպ քաշել այն հաւատքին առջև, որ հեղեղի մը նման կը յառաջանայ, անտեսելով թէ խարակը և թէ խութը:

Բնական է, ոչ: Այս իրողութեան զօրաւորագոյն փաստը ևս աչքովս տեսայ մանաւանդ Միւսոնորհնէքի հոգեպարար արարողութեան ընթացքին:

Բայց ի՞նչ էր այդ արարողութիւնը...:

Հայուն Հաւատքն էր անիկա: Հաւատք մը, որ սակայն պարտութիւն և ընկրկում չէր ճանչնար, նոյնիսկ ամենամուր կարծրած պարիսպներու ցոյց տուած զիմադրականութեան առջև...:

Աւքեր պէտք էին տեսնելու համար երիտասարդ Հայաստանի կուրծքին վրայ իբրև լանջախաչ ագուցուած հնադարեան Սուրբ Էջմիածնի երիտասարդանալը, կարենալթափանցելու համար նշանակութեանը կազմուած այն թափօրին՝ որուն կը նա-

(*) «Սիան»ի ընթերցողներուն կուսանք Հոգ. Հայր-սուրբի հրատարակութեան համար պատրաստած «Ծաղկեալ Հայաստան» հասօրէն ուրիշ գլուխ մը եւս, հաւաստով թէ մեր բաժանորդները սիրով պիտի ընթերցուն զայն: ԽՄԲ.

խաղահեր երիտասարդ Հայրապետը, իր չուրջն ունենալով տասներորս զգեստաւորեալ եպիսկոպոսներու խումբը, ի ձեռին՝ էջմիածնի գանձարանին արժէքաւոր սրբութիւնները՝ այսինքն կենաց Փայտը, Սուրբ Գեղարդը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աջը, Բալասանի արծաթեայ սրուակը, Միւռոնաթափ Աղաւնին, Հայրապետներու և սրբազան վարդապետներու աջիւն ու մասունքները:

«Երկինք շարժեցան, վէժք պատռեցան և գերեզմանք մահու բացան», կ'ըսէ Աւետարանիչը, երբ նկարագրութիւնը կ'ընէ Քրիստոսի կեանքին հետ կապ ունեցող պատմական թուականին:

Ես ալ, այդ Աւետարանիչին աշակերտողներուն խոնարհագոյններէն մին, այս թափօրին ներկայ եղող հաւատացեալներու պատկերին առջև կեցած, ըսի մտովի, թէ Հայաստան աշխարհն ալ իր հիմէն շարժեցաւ, Գառնիի ժայռոտ լեռները պատռեցան, Արագածի ձիւնածածկ զազաթը նսեմացաւ ու Արարատն իր սգոյ շղարչը պահ մը մէկդի հրեց ի տես տեղի ունենալիք վերջին այս արարողութեան:

* *

Ինչպէս Հայրապետական Օմման, նմանապէս և Սուրբ Միւռոնի օրհնութեան Պատարագին, Ընտրեալն ու մեղեդին երգելու բախտը ինծի վիճակուեցաւ: Ինծի՝ որ այդ արարողութեան մասնակցող հայրենական և արտասահմանեան ներկայացուցիչներու և պատգամաւորներու կրտսերագոյնն էի:

Նախախնամական կարգադրութիւն մըն էր որ տեղի կ'ունենար յակամայ, այդ արարողութեան ներկայ ընելու համար հայուն մարողջական հոգին, ըսել կ'ուզեմ հինընորին, պանդուխտընիկին խառնելով:

Չեմ յիշեր թէ ի՞նչպէս երգեցի, մեր Եկեղեցւոյ արարողութեան ամենախորհրդաւոր այդ վայրկեանին համար յօրինուած զոյգ այդ երգերը: Սակայն մէկ քան կը յիշեմ, թէ՛ զիս և խորհուրդին ներկայ եղող բազմութիւնը իր մէջը պարագրկող սրբավայրը զաղրած էր նիւթական շէնք մը ըլլալու հանգամանքէն ու վերածուած երկնային գրախտի մը:

* *

Այս հոգեվիճակով էր որ կը շարունակուէր Պատարագը, հասնելով մինչև այն վայրկեանը երբ սարկաւազը պիտի ձայնէր, որպէսզի արարողութեան ներկայ եղողներս իրար մօտենանք զի համբոյր սրբութեան:

Համբոյր Սրբութեան . . .

Կարելի՞ քան է համբոյրի գաղափարէն այցուիլ, եթէ ներկայ էէ հոգեկան անդորրութիւնը, խարխաւած իր հիմերը սիրոյ այն ժայռին վրայ՝ որ Հաւատքն է:

Ահա այդ ժայռին — որ Սուրբ Սեղանին վրայ դրուած և բազմածալ շղարհներով ծածկուած էր — արծաթեայ մարմնոյն էր որ գամած իր նայուածքը ժողովուրդը կը սպասէր որ ան կենդանութիւն առներ և իր խորհրդաւոր պատեանէն դուրս գալով և սրբութեան համբոյրը տալով անգամ մը ևս միացներ հայ ժողովուրդը: Այսինքն, հինընորին, պատմականին ու նուիրականին:

Հայրապետն է, իր աղուոր հասակովը կանգնած Սուրբ Միւռոնի արծաթեայ կաթսային առջև, կը կարգայ թրթռուն ձայնովը նարեկացիի Ս. Միւռոնի համար գրած ամենազօրաւոր աղօթքը, որուն կը յաջորդեն ուրիշ աղօթքներ, մարգարէական ընթերցուածներ, աւետարանական իմաստալից հատուածներ և սաղմոսներ, որոնք եպիսկոպոսական դասու երգած Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեպարար շարականներու ընդմիջումներովը իրարու կը կամրջուէին, աւելցնելով վեհութիւնն ու նշանակութիւնը տեղի ունեցող արարողութեան:

Հայը ինչ քանի որ ձեռնարկած է, ըրած է զայն նախ իր Աստուածը օգնութեան կանչելով:

Մանկութեանս օրերէն կը յիշեմ շատ անուշիկ և իմաստալից դրուագ մը, զոր աւելորդ չեմ նկատեր յիշել հոս, ապացուցանելու համար վերոյիշեալ վկայութեանս ճշմարտութիւնը:

Տարիներ առաջ մանուկ մըն էի և աշկերտ՝ կօշկակար վարպետի մը: Չեմ յիշեր թէ ո՞ր աստիճան կըցայ այդ վարպետի ինծի տուած ցուցմունքները իրականացնել, քանի որ չուշացաւ այն օրը՝ որ զիս ձերբադատելով այդ տաղտկալի արհեստէն, պիտի դարձնէր այս անգամ աշակերտ այն

պիսի անձնաւորութեանց՝ որոնք հայ մաքի անդաստանին երկնակամարը լուսազարդող վերջին ու արժէքաւոր աստղերը եղան։

Ուրեմն, աշկերտի օրերուս, մէկ բան միայն սորված եղայ իմ վարպետէս. ու այդ, իրեն սեպհականութիւնը եղող սովորութիւնն էր։

Ի՞նչ էր այդ սովորութիւնը . . . :

Անոնք, որոնք արեւելքի մէջ, արձակուրդի օրերուն առիթն են ունեցած երթալ ու արհեստ մը սորվելու, շատ լաւ գիտեն, թէ՛ ի՞նչ կը նշանակէ աշկերտ ըլլալ։ Ես, այդ մէկը յակամայ գործադրելով հանդերձ, երբ կ'արժանանայի այդ վիճակէն ազատուելու բախտին, ինծի հետ հարստութիւն մըն էր որ կը տանէի։ Ու այդ, իմ բժախնդիր վարպետիս իւրայատուկ սովորութիւնն էր, որը ի գործ կը դնէր թէ՛ առտուն, իր աշխատանոցը բացած վայրկեանին, և թէ իրիկունը, երբ կը գոցէր խանութը։

Այդ սովորութիւնը աղօթքն էր։ Ան, վարպետս, լսած էր իր ծերունագարդ մօրմէն, թէ՛ այն, որ աղօթքով չի սկսիր իր գործը, անպատճառ ձախողութեան է որ կը մատնուի։

Աթոմական դարու մէջ ապրողի մը համար, հաւանաբար ծիծաղելի թուի այս վերագրումը։ Սակայն, իրականութիւն է, որ մենք, հայերս մասնաւորաբար, շատ աւելի երջանիկներ էինք այն ատեն՝ երբ իրեւ հարազատ զաւակները մեր ծնողաց, կ'անսայինք անոնց ցուցմունքներուն։

Ու իմ անգրագէտ վարպետս, այդ սկզբունքին ծառայողներէն մին ըլլալուն, միշտ յաջողութիւններու հասած կը գոցէր իր փոքրիկ աշխատանոցը, դարձեալ չի մոռնալով, գոցած խանութին բանալիին վրայ խաչ մը քաշելէ վերջ, Հայր մեր մը ըսել։

Մանկութեանս օրերէն իբր յիշատակ մնացած այդ Հայր մերէն և Միւսնորհնէքի խորհրդաւոր այս արարողութիւնը իր լրման հասցնող հոգեպարար աղօթքներէն մեկնած, այսօր, տարիներ վերջ, դարձեալ նոյն ապրումին առջև գտնելով ինքզինքս, անվարան կը յայտարարեմ, թէ՛ հոն, ուր աղօթքին զօրութիւնն է որ կը տիրէ, անկարելի է որ սատանան ներս մտնէ։

Օրհնուելիք Միւսնի կաթսան ալ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սրբազան հայ-

րապետներու պատրաստած աղօթքներուն իրագործման միջոցաւ, հասած էր իր լրման, որու ազդարար նշանն եկաւ հանգիստանալու, Սուրբ Էջմիածնի քաղցրահնչիւն զանգակներուն ղօղանջը։

Դարձեալ եպիսկոպոսաց դասն է, որ սրբազան խորանէն կը տաղերգէ, իրեւ պատասխան՝ տաճարի զմէթէն հեռաբազուած զանգերու ղօղանջին, քկենդանաբար Աստուած յարականին հոգիները սարսղ տողերը, որու ազդեցիկ յոյզին տակ, մօմերով, խաչերով ու բուրվառներով դէպի արարողապետ Հայրապետը կ'առաջնորդուի հին Միւսնոյ աւուցուած Միւսնաթափ Ազաւելին։

Հուսարարապետ Սահակ Սրբազանը, պահուն ազգումէն վերացած, կը մօտենայ սրբազան կաթսային, բանալու համար այն կափարիչը՝ որ ծածկուած է շղարչներու խուրձով մը։

Բոլոր աշքեր կը կեդրոնանան մէկ կէտի վրայ. այսինքն՝ զեղաքանդակ կաթսային։

Գամուած այդ աշքերը ունեցող հաւատացեալ թագմութիւնը, ծովու ալիքի նման ետ ու առաջ կը շարժի, աւելի մօտէն տեսնելու համար տարիներէ ի վեր տեղի չունեցած այդ սրբազնատուր խորհուրդը։

Հուսարարապետ Սահակ Սրբազանին հրաշալի կաթսային կափարիչը բացած պահուն կատարած տարօրինակ ցնցումը, խուրձ յիշողութիւնս գրգռեց, և զիս սթափեցնելով, համոզեց, թէ այն ինչ որ իմացած էի մանկութեանս օրերուն, իրաւ էր։

Ի՞նչ էր այդ . . . :

Իմացած էի հիներէն, թէ՛ շարթներ առաջ, Հայաստանի լեռներէն բերուած և պատմական կաթսային մէջ դրուած քառասուն և վեց տեսակ ծաղիկները, բուժիչ յատկութիւնն ունեցող ձէթին մէջ դրուելով և քառասուն օրեր շարունակ, առտու և իրիկուն կատարուած մասնաւոր աղօթքներու շնորհիւ, այրող յատկութիւն մը կը զգենուն, զարմանալի կերպով տաքցնելով այն անօթը, որ իր մէջ կը պարունակէ հրաշագործ այդ ծաղիկները։

Համոզմանս մէջ վստահ ըլլալու համար, ջերմ հաւատքով մը մօտենալ ստիպուեցայ կաթսային, այն պահուն, երբ Հայրապետը, երիցս, — նախ՝ կենաց Փայտով, ապա՝ Սուրբ Գեղարդով և ի վերջոյ, Սուրբ

Գրիգոր Լուսաուրչի Աջով օրհնելով, Հին Միւսոնը գեղուց նորին մէջ:

Լոյսերու մէջ էր խորանը, լոյսէ վառարան մըն էր օրհնուող կաթսան, լոյս էր ամբողջ տաճարը, որովհետեւ, ամբողջութեամբ լոյսերու մէջ ցոլացող Հայրապետը ինքն ալ լոյս կտրած, դարեր առաջ ոսկի ուռնակը ձեռքին Հայաստան իջնող Միաձինին նման, լոյս կը սփռէր իր չորս դին:

Այդ վայրկեանին, հոգիովս, երկինքներու եօթներորդ յարկը բարձրացած, սրբափա խորհէն կը ձայնակցէի սրբազան շարականասացին մօքիս մէջէն կրկնելով աւեր բանաստեղծի անկեղծ ապրումով գրին յանձնած այն տողերը, ուր կ'ըսէ. «Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս, ի Հայաստան աշխարհի»:

Հին միւսոնի նորին խառնուած պահուն, աչքիս առջև կը բացուէին Հայոց պատմութեան ամբողջ էջերը, Սուրբ Խորանին վրայէն տողանցել տալով շարանը բոլոր այն սուրբերուն՝ որոնք, Հայաստան աշխարհին մէջ Լոյս սփռելու համար իրենց էութիւնն իսկ ուրացան:

Հոգեկան այս հրճուանքս որպէսզի փոխանցուելով հրահրէ նաև բոլոր անոնք՝ որոնք ինծի հետ մղոններու հեռաւորութիւն կտրած եկած էին, փոխանակ «Ողջոյն»ը աջահամբոյրով տալու, — որ Հայրապետի և եկեղեցական դասուն սուրբ կաթսային երկրպագելով ծայր տուաւ —, մօտեցայ անոնց և առաջնորդեցի դէպի հրաշք-կաթսան, որպէսզի իրենք ևս, ինծի պէս, շօշափելով հաղորդակից ըլլան ոչ միայն այդ օրուայ «Սրբութեան Համբոյր» բաշխող Պատարագին, այլ և սրբութիւն սրբոց եղող իրենց նախահայրերու անմահական հոգիին:

* * *

Յուզումս իր զազաթնակէտին հասաւ այն վայրկեանին, երբ Հայրենիքի հեռաւոր

մէկ անկիւնէն եկած ծերունագարդ մամիկ մը, աղաչական խօսքերով ու դողողացող ձեռքերով ափիս մէջ գետեղեց թաշկինակ մը, որպէսզի զայն հրաշալի կաթսային զըպցնեմ և ինք հրաշագործուած այդ լաթին կտորը տուն տանելով իր տասնամեայ թռնիկին ոտքերուն քսէ, անոր քալել տալու հրաշքը պարզեցուելով:

Հայու Հաւատք . . . : Հաւատք մը սակայն, որ երբեք չէ խաբած զայն դարերու ընթացքին և օգնութեան հասնելով փրկած զայն այն բոլոր պատահարներէն, որոնք Չարէն եկած են իրեն իրրև պատուհաս:

Հայ մամիկին հաւատքին կայծը, հըրդեհ առած, շուտով տարածուեցաւ զինք շրջապատող երիտասարդ հոգիներուն մէջ ալ. որոնց ևս ցանկութեան զոհացում տալու համար, ստիպուած, Միւսոնաթափ Աղաւնիի կտուցէն կաթած շիթերը սրբող ձիւնասպիտակ բամպակի գէգէն ափ մը ձեռք անցնելով, պտղունց պտղունց բամբնցի զիս շրջապատող ծանօթ ու անծանօթ բոլոր բարեպաշտներուն:

Ի տես այս պատկերին, այն համոզուումը որ ունէի, աւելի ամրացաւ մէջս. թէ, ոչ մէկ փոթորիկ կրնայ մարել ջհառ այն հաւատքին, որ հայուն է փոխանցուած իր նախահայրերէն, արեան, զոհողութեան, տառապանքի, զուլումի ու կոտորածի խռովակով:

Իրաւութիւնը այս համոզման . . . : Հոկտեմբեր 8ին տեղի ունեցող Միւսոն-օրհնէքի հոգեցունց արարողութիւնը:

Ուրեմն, նոր խանդով մը հրկիզուած, փութացի դէպի Խորհրդարան, խնդրելու համար Լուսարարապետ Սրբազանէն, որպէսզի յաւարտ Պատարագին տեղի ունենալիք մկրտութիւնն արձանագրէ և նոր Միւսոնով կնքուելիք անդրանիկ երեխային նախապատուութիւնը շնորհէ ինծի:

Յ. ՎՐԴ. ՄՈՒՇԵԱՆ